

УДК 329.8:321.01(477)

Павло САЦЬКИЙ,
аспірант історичного факультету
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ ЗА ПРИНЦИПОМ ВІДНОШЕННЯ ДО ВЛАДИ (перша половина 90-х років ХХ ст.)

З метою забезпечення ефективного функціонування органів влади та управління в Україні, залучення громадян до активної участі в політичному житті держави, що необхідно для формування належної соціальної опори органам влади та управління в реформуванні всіх сфер життя, важливо вивчити процеси та досвід структуризації партійної системи в Україні за принципом відношення політичних партій до влади. Під відношенням партій до влади варто розуміти участь її у формуванні органів законодавчої та виконавчої влади, а також членів партії в державному та регіональному управлінні, що є дуже актуальною проблемою, враховуючи складність побудови в Україні ефективної виконавчої вертикалі через регіональне протистояння. Зазначена проблема стоїть також на заваді структуризації партійної системи. Вивчаючи досвід структуризації партійної системи в Україні, особливо в перші роки незалежного існування держави, можна зрозуміти основні тенденції в процесі становлення партійної системи, витoki її проблем та вплив їх на державотворчий процес.

Дослідженню партійної системи в Україні на початку 90-х років присвятили працю «Нові політичні партії України» А. Слюсаренко та М. Томенко [1]. В ній описано основні політичні партії початку 90-х років. У дослідження партійної системи України перших років розбудови держави вагомим є внесок В. Литвина. У монографії «Політична арена України: дійові особи та виконавці» [2] він аналізує період кінця 80-х – першої половини 90-х років, розглядає процес виникнення перших українських громадських рухів, партій та організацій. Важливе місце в його праці належить функціонуванню багатопартійної системи в Україні, зокрема її впливу на ста-

новлення органів влади та управління в державі. Особливу увагу автор приділяє проблемі відносин політичних партій із президентською владою, робить спробу аналізу становлення багатопартійної системи в молодій державі як цілісного процесу, а також розглядає проблему «партії влади». Він доходить висновку, що українська партійна система в першій половині 90-х років за принципом відношення партій до влади не відбулася через нестабільність структур державної влади та управління. В праці «Україна: досвід та проблеми державотворення. 90-ті роки ХХ ст.» [3] В. Литвин, розглядаючи партійну систему України вже другої половини 90-х років, класифікує партії за принципом відношення до президентської влади на пропрезидентські й опозиційні; це дає підстави вважати, що структуризація партійної системи на кінець 90-х років в Україні відбулася завдяки стабілізації функціонування органів влади та управління.

У праці «Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.)» [4] Ю. Алексєєв, С. Кульчицький та А. Слюсаренко з використанням значного масиву фактичного матеріалу досліджують процес становлення органів влади та управління в Україні періоду незалежності, а також приділяють увагу функціонуванню інших інститутів політичної системи держави, зокрема політичних партій.

Практично недослідженим залишається питання значення становлення багатопартійної системи в Україні в контексті розкладу радянської системи, оскільки особлива увага дослідників приділялася громадським рухам на початку 90-х років, їх становленню та функціонуванню. Мало вивчені також трансформація правлячої наприкінці 80-х – на початку 90-х років Комуністичної партії в Україні та СРСР у правлячу партію за умов політичного плюра-

лізму, роль Генерального секретаря ЦК КПРС у цьому процесі. Є також сенс звернути більшу увагу на співвідношення проблем структуризації партійної системи за принципом відношення партій до влади та з огляду на регіональне протистояння. Адже партії спираються на певну соціальну базу, в Україні ж ця база між партіями, особливо в першій половині 90-х років, розподілялася за регіональним принципом. Потребує дослідження і питання ролі партійної системи в процесі трансформації органів влади та управління в першій половині 90-х років у контексті протистояння гілок влади.

Наприкінці 80-х років активізація суспільного життя та початок становлення системи політичного плюралізму приводять до поділу суспільства на дві частини: прихильників панівної комуністичної ідеології та її противників – антикомуністів. Так було покладено початок розшаруванню українського суспільства на прихильників правлячої партії (КПУ) та противників [5].

Утворення громадського руху «Народний рух України за перебудову» (НРУ) закладає перші підвалини для формування опозиції. В 1988–1989 рр., коли відбувалося становлення НРУ, це було досить новим явищем, яке сколихнуло суспільство та спонукало найактивнішу його частину брати участь у громадському житті. Поява альтернативи правлячій КПУ була запланована в контексті посилення впливу Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова на правлячу партію та органи влади в державі. Тому альтернатива правлячій партії послаблювала її позиції в державі та суспільстві, посилюючи вплив у державному та партійному управлінні Генерального секретаря. Проте, з іншого боку, альтернатива певним чином посилювала правлячу партію, формуючи та виділяючи всі її ознаки як правлячої. Адже без опозиції правляча партія практично відсутня, вона існує як технологічна структура, що здійснює управління державою та її структурами і господарським комплексом, подібно до ситуації в СРСР, маючи лише дисциплінарний вплив на їх працівників [6].

Технологізм правлячої партії за відсутності опозиції відзначається дослідниками в 90-х роках. Підкреслюються його негативні наслідки в системі політичного плюралізму, що починає формуватися в цей період. Зокрема, В. Гулієв зазначає: «Втративши багато в чому риси партії в своїх відносинах з державою, КПРС не здобула цих рис в відносинах з іншими партіями за відсутності їх. Звідси її «невміння» в процесі взаємодії з оновленими

Радами, госпорганам, держпідприємствами, кооперацією, народними фронтами, «Демократичним союзом», неформальними об'єднаннями» [7]. Існування партії в якості технологічної структури характеризують сучасні дослідники політичного плюралізму, визначаючи це явище так: «...наявність технологічної структури, здатної у стислий термін виконувати певні завдання» [8]. В такій структурі немає заохочення її членів та функціонерів шляхом об'єднання за інтересами, крім матеріального та кар'єрного стимулювання. Інтерес громадян, які вступали в партію, полягав лише в тому, що для отримання певного статусу в суспільстві не можна було обійтися без партійності [9].

Суто технологічність правлячої партії показує ситуація наприкінці 80-х років, коли вона поступово усувається від тотальної влади. Члени Компартії починають масово виходити з неї, чимало з них перебувають у партії лише формально, не сплачуючи членських внесків [10]. Про це свідчить діяльність депутатів Верховної Ради УРСР, обраних у вищий законодавчий орган від КПУ та завдяки їй і її ресурсам. Багато хто з них, особливо представники господарської номенклатури, практично не підтримували зв'язків з партією, за допомогою якої пройшли у Верховну Раду. Будучи депутатами, багато комуністів не вели активної парламентської діяльності, не працювали в постійних парламентських комісіях [11]. Тобто господарські проблеми цих партійців стояли поза партією, членство в якій було необхідним для вирішення господарських питань, що стали пріоритетними для значної частини депутатів. Так технологічна структура КПУ почала розкладатися.

Натомість виникли партії та організації, об'єднані навколо НРУ.

Правляча партія та опозиція утворили основу для розкладу залишків радянської системи та становлення політичної системи незалежної України з моменту виборів 1990 р. в УРСР до Рад усіх рівнів.

Вибори до Верховної Ради УРСР 1990 р. продемонстрували значний вплив антикомуністичних сил, які зосереджувалися в Демократичному блоці, організованому навколо потужної громадсько-політичної сили – Народного руху України. На цих виборах Демократичний блок, виступивши опозицією правлячій Комуністичній партії, отримав понад 100 депутатських мандатів та створив потужне депутатське об'єднання у Верховній Раді, яке дістало назву «Народна рада». З його появою постала проб-

лема представництва громадсько-політичних сил у органах державної влади та відповідно оформлення офіційної правлячої політичної сили та опозиції.

Значною мірою це питання вирішилось одразу з оформленням парламентської більшості (на базі КПУ) та опозиції (на базі «Народної ради»). Проте вирішенням це питання було лише тимчасово, до моменту заборони діяльності КПУ. Після цієї важливої для становлення політичної системи незалежної України події діяльність правлячої партії та опозиції набуває ситуативного характеру. Причиною цього став розклад опозиції радянського періоду, зокрема її ядра – громадського руху НРУ. Через внутрішні суперечності між керівництвом НРУ та опозицією цьому керівництву в самій організації щодо питання підтримки обраного Президента України Л. Кравчука Рух як всеукраїнська організація не мав змоги створити ні належної опори Президенту, ні опозиції йому. Протиборство внутрішніх уgrupовань тривало до 1993 р., коли НРУ остаточно оформився як партія, причому опозиційна Президенту [12].

Для системи влади, яка склалась в Україні на момент здобуття нею незалежності, тобто системи, успадкованої від радянських часів, характерна боротьба між правлячою партією (або коаліцією партій та організацій) і опозицією. Це засвідчує й світова практика. Наявність парламенту та системи органів місцевого самоврядування, якими є місцеві Ради, потребує становлення правлячого угруповання та опозиції. «В демократичних парламентах жодна фракція не буває одинокою. Щонайменше ще одна фракція гарантує змагання між урядовою більшістю та опозицією» [13], – зазначає дослідник проблем парламентаризму Г. Кречмер.

Саме таку систему Україна прагне зберегти та вдосконалити, про що свідчить політика президентів України.

Подібна ситуація і складалася, але у вигляді протистояння регіональних угруповань, причому не на рівні партійного плюралізму. Регіональне протистояння призвело до протистояння Президента України, який прагнув розбудувати свою вертикаль як голова виконавчої влади, та Верховної Ради. Президент спирався на праві партії, що представляли західний регіон, а Верховна Рада – на місцеві органи самоврядування, позиції яких дуже потужні в південно-східному регіоні, але, що для демократичної держави не характерно, не на партії та організації. Причину такого явища розкрито вище – це заборона діяльності КПУ, полі-

тичного домінанта південно-східного регіону. Винятком була лише утворена зі значної частини колишніх членів КПУ Соціалістична партія на чолі з О. Морозом, що мала сильні позиції в південно-східному регіоні та послідовно обстоювала права Рад. Тому СПУ була практично єдиною опорою Верховної Ради в протистоянні Президенту. Інші партії переважно підтримували політику Президента Л. Кравчука, але їх вплив, порівняно із впливом СПУ та прихильників значної ролі Рад у політичній системі держави, досить малий, за винятком НРУ.

Така ситуація мала низку об'єктивних причин. По-перше, це специфічність політичної боротьби між угрупованнями внаслідок панування в незалежній Україні принципів радянської системи, тобто значний конституційно не закріплений вплив Рад, та практична відсутність виконавчої вертикалі на всеукраїнському рівні. Отже, впродовж 1991–1994 рр. залишалося нез'ясованим питання: хто має владу в державі, відповідно не було можливості визначити, кому опозиція має протистояти. За Конституцією, главою держави є Президент, тобто опозиція мала протистояти йому, про що свідчить практика розбудови політичних систем демократичних держав. Однак через відсутність всеукраїнської вертикалі виконавчої влади, очолюваної Президентом, Президент був лише номінальним главою держави, фактично влада належала Верховній Раді, і Президент прагнув цю владу обмежити та частково перебрати у свої руки. Тобто, будучи конституційним главою держави, Президент опинився в опозиції до Верховної Ради, більшість у якій, включаючи Голову Верховної Ради І. Плюща, була налаштована проти його політики Президента. Таким чином, Президент перебував в опозиції до органу законодавчої влади, який неконституційно здійснював його повноваження.

По-друге, важливу роль відіграв динамізм зміни ситуації в процесі розбудови політичної системи України. Це було пов'язано зі складністю процесу протистояння Президента та Верховної Ради і неоднозначністю позицій організацій та партій правої орієнтації, а також погіршенням соціально-економічної ситуації в державі. Результатом цього стали призначення на посаду Прем'єр-міністра України Л. Кучми з наданням йому надзвичайних повноважень і подальша боротьба навколо цієї посади. Протистояння «опозиція—влада» трансформувалося з лінії «Президент—Верховна Рада» в трикутник «Президент—Прем'єр-міністр—Вер-

ховна Рада». І. Салій відзначав у цьому трикутнику важливу роль уряду [14], проте після відставки Л. Кучми з посади прем'єр-міністра протистояння знову набуло вигляду лінії «Президент—Верховна Рада». Ситуація з призначенням Л. Кучми призводила до тривладдя в державі та ускладнювала формування правлячого угруповання й опозиції, тому що утворювалися групи підтримки трьох суб'єктів влади, що протистояли один одному в різних ситуаціях, отже, поняття «правляча партія (блок)» та «опозиція» ставали ще умовнішими.

По-третє, варто звернути увагу на таку причину, як продовження існування в державі моноідеологічного становища, яке склалося у зв'язку із заборонаю діяльності КПУ. Було лише змінено панівну ідеологію на протилежну, про що свідчили заяви Президента Л. Кравчука стосовно ідеологічної опори на НРУ. Загалом ситуація була подібною до радянського періоду кінця 80-х — початку 90-х років. Про це неодноразово заявляв лідер СПУ О. Мороз [15]. Однак Президент фактично був номінальним главою держави, тому й ідеологія, на яку він спирався, була панівною теж номінально, лише через неможливість відновлення діяльності Компартії. У протистоянні «Президент—Верховна Рада» опоненти правих партій підтримували Верховну Раду. Вони прагнули збереження системи Рад, а праві партії, маючи можливість співпраці з Президентом, часто виступали проти. На цьому і ґрунтувався опір правим партіям з боку Голови Верховної Ради та його команди і всіх прихильників системи Рад. Лише СПУ опонувала цим партіям на ідеологічних засадах.

І нарешті, четверта причина: нестабільність ситуації в середовищі правих партій та організацій, пов'язана з активною діяльністю всередині НРУ опозиції до керівництва цього громадського руху, яке підтримувало Президента Л. Кравчука. Ця ситуація робила опору (а саме таким бачив НРУ Президент Л. Кравчук) ненадійною; Рух часто підігрував опонентам Президента — Верховній Раді та місцевим Радам. Таким чином, Президент залишився без надійної політичної опори, на відміну від його основних супротивників. Щодо опозиції в НРУ, то вона ситуативно підтримувала Президента в деяких питаннях, про що свідчать окремі заяви В. Чорновола [16]. З призначенням

Л. Кучми на посаду прем'єр-міністра ці опозиціонери підтримували його на початку діяльності [17]. Проте їх позиція була нетривкою та непослідовною. Більш надійною опорою Президенту став Конгрес національно-демократичних сил, який підтримував позиції Л. Кравчука.

Таке становище перешкоджало становленню не лише правлячої партії та опозиції, а й багатопартійної системи взагалі. Закладалися лише її підвалини, точніше, продовжувався процес закладення підвалин багатопартійності, який розпочався з відновлення діяльності Української Гельсінської спілки (УГС) у 1987 р.

Як бачимо, у пострадянській Україні процес становлення багатопартійності відбувався в ситуації розкладу владних структур, особливо виконавчої вертикалі, та надмірних повноважень законодавчої. Унітарна за Конституцією держава фактично стояла на межі федералізації.

Отже, в Україні у період 1991–1994 рр. існування правлячої партії та опозиції було неможливим за відсутності сталої політичної системи, яка є умовою чіткого визначення щодо питання належності влади і відповідно опозиції. Адже сучасна політологія умовами легітимізації влади визначає наявність ефективних владних структур та наявність опозиційних рухів [18].

Залишаються недослідженими процеси формування фінансово-економічної бази політичних партій у перші роки становлення Української держави, її джерела, вплив цього чинника на трансформацію органів влади та управління. Потребує ґрунтовного вивчення участь політичних партій у трансформації регіональної влади, особливо в таких важливих регіонах України, як Захід, Донбас, Південь, Автономна Республіка Крим. Це надзвичайно актуально з огляду на факт регіонального протистояння в державі. Крім того, регіони надають політичним партіям не лише соціальну базу, а й фінансово-економічну опору. Необхідно простежити цей аспект у процесі становлення багатопартійної системи в Україні та її трансформації в перші роки незалежності. Поглиблення досліджень з цієї проблематики дасть можливість визначати шляхи та перспективи подальшого реформування політичної, економічної, соціальної та інших сфер життя в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Слюсаренко А., Томенко М. Нові політичні партії України. – К.: Знання, 1990. – 46 с.
2. Литвин В. М. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.
3. Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення. 90-ті роки ХХ ст. – К.: Наук. думка, 2001. – 560 с.
4. Алексеев Ю., Кульчицкий С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.). – К.: ТОВ «УВПК Ексоб», 2000. – 296 с.
5. Литвин В. М. Політична арена України... – С. 365–366.
6. Матеріали І–V з'їздів СПУ. 1991–1994. – К., 1997. – Т. 1. – С. 155.
7. Гулиев В. Перед выбором (опыт политического эссе) // Политическая реформа: цели, противоречия, этапы. – М., 1990. – С. 7.
8. Партійна організація – планування діяльності. – К., 2000. – С. 4–5.
9. Крючков Г. Всегда остаюсь самим собой. Позиция коммуниста. – К., 2002. – С. 11.
10. Литвин В. М. Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л. Кравчука. – К., 1997. – С. 177.
11. Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення... – С. 48.
12. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. – О., 1997. – С. 237.
13. Кречмер Геральд. Фракції. Партії в парламенті. – К., 1999. – С. 3.
14. Салій І. Я повертаюсь. – К., 1993. – С. 188.
15. III Всеукраїнські Збори Народного Руху України. 28 лют. – 1 берез. 1992 р.: стеногр. звіт. – К., 1995. – С. 101.
16. Рух підтримує Президента // Вечір. Київ. – 1993. – 29 січ.
17. Леонід Кучма. «Ми сьогодні держава-банкрот» // Народна газ. – 1992. – № 43.
18. Зушук Ю., Кривошеєнко О., Яблонський В. Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні. – К., 1999. – С. 67.

SUMMARY

The article describes the structurization of party system in Ukraine by a principle of an accessory to authority (first half 90-th years XX century).

УДК 32.0195(430):341.324(477)"1943/1944"

Сергій ЧЕРВІНСЬКИЙ,

аспірант історичного факультету
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

ПРОВАЛ НАЦИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В УКРАЇНІ (1943–1944 рр.)

В

ід початку найстрашнішої з воєн людства – другої світової – нас відділяють 64 роки. Війна ця відбувалася не тільки за допомогою вогнепальної зброї та реактивних снарядів, звичайні слова теж були перетворені на могутню зброю – пропаганду. Будь-яка масштабна військова агресія має бути передусім ідеологічно обґрунтована і доведена до відома населення країни-агресора як неминуча та рятівна. Нацисти, враховуючи нечуваний масштаб майбутньої кампанії, для вдалої її реалізації розвинули неймовірно розгалужений пропагандистський механізм. Формуванням стійкого ідеологічного

світогляду націонал-соціалізму займалося чимало відомств, однак провідну функцію в цьому процесі виконувало Міністерство пропаганди Третього райху, очолюване Йозефом Геббельсом.

Нацистська пропаганда як форма й інструмент розповсюдження ідеології націонал-соціалізму мала на меті насамперед повну руйнацію більшовицьких ідеологічних засад, що чимось нагадує атакуючу політичну рекламу сьогодення. Вона виконувала дві основні функції: перша полягала у роз'ясненні населенню України теорії і політики націонал-соціалізму, мети «визволення України» від більшовиків, «великого майбутнього» під опікою Третього райху;